

การจัดการความขัดแย้งทรัพยากร ร่วมประมงชายฝั่ง: กรณีศึกษา อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557 – 2567

สิริวิญญ์ โพธิยก*

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสาเหตุของความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557–2567 และ (2) ศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการความขัดแย้งดังกล่าว โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงบรรยาย (Descriptive Research) และการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อนำข้อมูลเชิงประจักษ์มาวิเคราะห์รูปแบบและกระบวนการป้องกันและจัดการความขัดแย้ง เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในด้านช่องว่างองค์ความรู้ (research gap) งานศึกษาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับมิติทรัพยากรหรือมาตรการของรัฐเป็นประเด็นหลัก แต่ยังขาดการอธิบายเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงบริบททรัพยากรร่วม กลไกตลาด และทุนทางสังคมในระดับพื้นที่อย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยพบว่า ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนังเกิดขึ้นภายใต้บริบทการใช้ทรัพยากรร่วมของชุมชนประมงชายฝั่งใน 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช และอำเภอปากพนัง โดยมีปัจจัยสำคัญจากการเปลี่ยนแปลงของกลไกตลาดที่เพิ่มความต้องการทรัพยากรสัตว์น้ำ ส่งผลให้การทำประมงเปลี่ยนจากลักษณะยังชีพไปสู่เชิงพาณิชย์ ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีและจำนวนเรือประมงที่เพิ่มขึ้น นำไปสู่การแข่งขันและการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ลักษณะความขัดแย้งจำแนกได้ 2 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับปัจเจกบุคคล ทั้งภายในและระหว่างชุมชน รวมถึงความขัดแย้งกับกลุ่มทุน โดยเฉพาะการเลี้ยงหอยแครงซึ่งมีลักษณะการครอบครองพื้นที่สาธารณะก่อให้เกิดการทับซ้อนของเขตใช้ประโยชน์และข้อพิพาทเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากร และ (2) ระดับนโยบายรัฐ อันเนื่องมาจากมาตรการจัดระเบียบเชิงโครงสร้างแบบบนลงล่างและการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชุมชน การจัดการความขัดแย้งในช่วง พ.ศ. 2557–2567 ดำเนินการผ่านแนวทาง “ปากพนังโมเดล” อันเป็นการจัดการทรัพยากรร่วมเชิงบูรณาการบนฐานความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ชุมชน และภาคประชาสังคม โดยอาศัยทั้งกลไกทางกฎหมายควบคู่กับทุนทางสังคม เช่น กระบวนการไกล่เกลี่ยและบทบาทของผู้นำชุมชน เพื่อสร้างความยอมรับร่วมและลดระดับความขัดแย้งในพื้นที่ ข้อค้นพบของการวิจัย (contribution) ยืนยันความสำคัญของการบูรณาการกลไกทางกฎหมายกับทุนทางสังคมในระดับพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรร่วม และนำเสนอกรอบการอธิบายเชิงประจักษ์ของ “ปากพนังโมเดล” ในฐานะรูปแบบการจัดการความขัดแย้งที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนชายฝั่ง

คำสำคัญ: ความขัดแย้ง, อ่าวปากพนัง, ประมงพื้นบ้าน, ทุนทางสังคม, การใช้ทรัพยากรร่วม

* คณะรัฐศาสตร์ การเมือง มหาวิทยาลัยรามคำแหง



Conflict Management of Coastal Fisheries Resources: A Case Study of Pak Phanang Bay, Nakhon Si Thammarat Province, 2014–2024

Sirawait Photiyok*

Abstract

This study aims to (1) examine the causes of conflicts in the use of coastal fishery resources in Pak Phanang Bay, Nakhon Si Thammarat Province, during ๒๐๑๔–๒๐๒๔, and (2) investigate the patterns and processes through which these conflicts are managed. Using a descriptive research design and qualitative data collection, the study analyzes empirical evidence to identify patterns and processes for preventing and managing conflicts in order to enhance fairness in the utilization of coastal fishery resources in Pak Phanang Bay. In terms of the research gap, previous studies have predominantly focused on resource dimensions or state measures, while lacking an integrated explanation that systematically links common-pool resource contexts, market mechanisms, and local social capital. The findings indicate that conflicts arise within the context of common resource use among coastal fishing communities in two districts, Mueang Nakhon Si Thammarat and Pak Phanang. Key drivers include changes in market mechanisms that increase demand for aquatic resources, resulting in a shift from subsistence to commercial fishing, along with the expansion of fishing technologies and a rising number of fishing vessels, which intensify competition over scarce resources. The conflicts manifest at two levels: (1) the individual level, both within and between communities and in relation to capital groups, particularly in cockle farming, which entails the occupation of public areas and generates overlapping use zones and disputes over resource access; and (2) the policy level, stemming from top-down regulatory measures and law enforcement practices that are misaligned with local ways of life. Conflict management during ๒๐๑๔–๒๐๒๔ is undertaken through the “Pak Phanang Model,” an integrated common resource management approach based on collaboration among government agencies, local communities, and the commercial fisheries sector, drawing on both legal mechanisms and social capital—such as mediation processes and the role of community leaders—to foster shared acceptance and reduce conflicts in the area. The study’s contribution underscores the importance of integrating legal mechanisms with place-based social capital in common resource management and proposes an empirical explanatory framework of the “Pak Phanang Model” as a conflict management arrangement tailored to coastal community contexts.

Keywords: Conflict, Pak Phanang Bay, Small scale fisheries, Social capital, Common pool resource use

* Faculty of Political Science, Politics, Ramkhamhaeng University

บทนำ

ประเทศไทยประกอบด้วยชายฝั่งทะเลสองฝั่งคือ ชายฝั่งอ่าวไทยตั้งอยู่ในทะเลจีนใต้ มหาสมุทรแปซิฟิก และฝั่งทะเลอันดามันตั้งอยู่ในมหาสมุทรอินเดีย ในพื้นที่ของจังหวัดภาคใต้จะเป็นเขตแบ่งชายฝั่งทะเลสองด้านออกจากกันระหว่างอ่าวไทยด้านตะวันออกกับทะเลอันดามันด้านตะวันตกของภาคใต้ ซึ่งชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกภาคใต้เริ่มจากพื้นที่ของอ่าวไทยตอนกลางคือ ตั้งแต่จังหวัดชุมพร จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช ไปจนถึงอ่าวไทยด้านตะวันออกของภาคใต้ มีลักษณะพิเศษที่มีความแตกต่างกันสองแบบใหญ่ ๆ คือ ทะเลนอก (ทะเลอ่าวไทย) และทะเลใน (ทะเลซึ่งเป็นอ่าวย่อยต่าง ๆ ของอ่าวไทย) ประกอบด้วยอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น กล่าวได้ว่า อ่าวแต่ละอ่าวมีความอุดมสมบูรณ์ สืบเนื่องจากมีน้ำจืดจากแม่น้ำสายต่าง ๆ ไหลสู่อ่าวเป็นจำนวนมาก ทำให้น้ำทะเลในอ่าวมีระดับความเค็มต่ำและมีตะกอนสูง ดังนั้นทะเลหรืออ่าวย่อย ๆ ของอ่าวไทยจึงเป็นแหล่งรับน้ำจืดจากแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลและทำให้น้ำเค็มในอ่าวผสมกับน้ำจืดจนมีลักษณะเป็นน้ำกร่อย พื้นที่อ่าวยังมีลักษณะทางกายภาพที่ผสมผสานกับหลายแบบ (บุญเลิศ ผาสุก, 2530, หน้า 338) เช่น ชายฝั่งทะเล ป่าชายเลน แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขาทะเล ปะการังธรรมชาติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชายเลนซึ่งกระจายอยู่ตลอดชายฝั่งทะเลที่มีสภาพเป็นดินเลน และปากแม่น้ำลำคลองเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำหลากหลายชนิด เป็นที่อยู่อาศัย ที่หลบภัย และแหล่งอาหารของสัตว์ไม่ว่าจะเป็นนก กุ้ง หอย ปู ปลาชนิดต่าง ๆ พื้นที่ชายฝั่งทะเลจึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์นานาชนิด ประกอบอยู่ในห่วงโซ่อาหารของสิ่งมีชีวิตในบริเวณนี้ (ทศพร วงศ์รัตน์, 2528, หน้า 52-53) สัตว์น้ำที่อาศัยในแหล่งน้ำกร่อยจะมีรสชาติดีเป็นพิเศษ ชาวประมงเรียกว่า สัตว์สองน้ำ ปลาสองน้ำ ความสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่งของอ่าวย่อย ๆ หรือทะเลในจึงดึงดูดให้กลุ่มคนมากมายอพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำประมงอยู่ตามพื้นที่ชายฝั่งทะเล หรือตามริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นเส้นทางติดต่อกับทะเล ชาวประมงที่ใช้ประโยชน์ทำมาหากินอยู่ในบริเวณอ่าวย่อย ๆ ของอ่าวไทย ส่วนใหญ่เป็นชาวประมงพื้นบ้านหรือประมงขนาดเล็ก มีสองกลุ่ม คือ กลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวประมงที่เป็นไทยพุทธ และชาวประมงที่เป็นคนมุสลิม เป็นการทำมาหากินอาชีพประมงอย่างอิสระ เพราะถือได้ว่าการประมงเป็นวิถีชีวิตของคนไทยคู่กับการกสิกรรมมาตั้งแต่ดั้งเดิม ดังนั้น การจับสัตว์น้ำจึงเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เริ่มจากวิธีการง่าย ๆ ที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน โดยไม่ต้องใช้เครื่องมือใดเป็นพิเศษเหมือนในปัจจุบัน การทำประมงจะใช้วิธี จับ ตี แหวง ตัก วิด เมื่อเห็นตัวสัตว์น้ำในชั้นแรก และต่อมาเริ่มมีการพัฒนาใช้วิธีการตก ล่อ และประดิษฐ์เครื่องมือช่วยอย่างง่าย ๆ จากวัสดุธรรมชาติ ตามแต่ลักษณะนิสัยและแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำนั้น ๆ การพัฒนาดังกล่าวได้เป็นไปตามยุคสมัยที่มีการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำและการเรียนรู้ของทั้งมนุษย์และสัตว์น้ำเรื่อยมา (อัศนีย์ มั่นประสิทธิ์ และ อิสระ ชาญราชกิจ, 2563, หน้า 3)

อย่างไรก็ดี แม้งานศึกษาจำนวนมากจะกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง วัฒนการของวิถีประมงพื้นบ้าน และผลกระทบจากการพัฒนาเทคโนโลยีประมงในอ่าวย่อยต่าง ๆ

ของอ่าวไทย แต่ “ช่องว่างของงานวิจัย” ยังอยู่ที่การขาดกรอบอธิบายเชิงบูรณาการซึ่งพิจารณาพร้อมกันทั้งทรัพยากรธรรมชาติ (common-pool resources) วิวัฒนาการเทคโนโลยีประมงกลไกตลาด และโครงสร้างอำนาจเงินนโยบายของรัฐที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างประมงพื้นบ้านกับประมงพาณิชย์ โดยเฉพาะในพื้นที่เฉพาะอย่างอ่าวปากพนัง ที่แม้จะมีความสมบูรณ์ของทรัพยากรสูง แต่กลับเป็นสมรภูมิของการแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้งที่ทวีความซับซ้อนมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการประมงไทยเริ่มตั้งแต่ยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ความเจริญยังกระจุกตัวอยู่ตามริมแม่น้ำสายใหญ่ ๆ และปากแม่น้ำเหล่านั้น การคมนาคมระหว่างเมืองใหญ่ทางบกไม่สะดวกนัก ดังนั้น การเดินทางโดยใช้เรือเป็นพาหนะจึงเป็นการคมนาคมหลักของประเทศ การเดินทางและการขนส่งสินค้าจะอาศัยพาหนะเรือ หรือที่เรียกว่า “เรือแม่” เป็นหลัก รวมไปถึงการส่งข่าวสารต่าง ๆ ด้วย ในระยะนี้การทำประมงเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งมีความต้องการทางการตลาดไม่สูงนัก และทรัพยากรสัตว์น้ำในยุคนั้นก็ยังคงอุดมสมบูรณ์ การทำประมงมักจะใช้วิธีง่าย ๆ เช่น ดัก จับ แทะ ล่อ ด้วยมือ หรือเครื่องมือประมงแบบง่าย ๆ จนพัฒนาสู่การทำประมงร่วมกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะญี่ปุ่นที่นำเครื่องมือและเทคโนโลยีมาผลิตออกแบบ “อวนในลอน” ทำให้เครื่องมือประมงมีความทนทาน แข็งแรง และบำรุงรักษาได้ง่าย รวมทั้งมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูงขึ้นด้วย (สันต์ บัณจุกุล, 2511) พัฒนาการทางการประมงจึงค่อย ๆ ขยับจากการใช้อุปกรณ์ทางธรรมชาติไปสู่การใช้เทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำค่อย ๆ ร่อยหรอลงเรื่อย ๆ อันเนื่องมาจากการใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีความทันสมัยและมีศักยภาพในการทำาล้างสูง แต่หลังปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา รัฐเข้าควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทะเล โดยรวมเอาการจัดการทรัพยากรจากท้องถิ่นเข้ามารวมศูนย์ที่ส่วนกลาง และมีการพัฒนาประมงทะเลเรื่อยมา จนประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 รัฐแบ่งทะเลออกเป็นสองเขต คือ เขตประมงพาณิชย์และเขตประมงชายฝั่ง รัฐเปิดให้มีการใช้พื้นที่แบบเปิดในลักษณะ “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ซึ่งเน้นการแข่งขันและผลกำไรสูงสุด พร้อมกับมีนโยบายสนับสนุนธุรกิจอุตสาหกรรมประมงเพื่อการส่งออก และเปิดโอกาสให้มีการลงทุนในกิจการประมงได้อย่างไม่จำกัด ยิ่งไปกว่านั้น การปล่อยให้มีการจับปลาแบบล้นมากเกินไปในลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรแบบเปิด ส่งผลให้แหล่งประมงในน่านน้ำไทยตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม (จุฬพล นาคะลักษณะ, 2529, หน้า 17-19) จากสภาพปัญหาดังกล่าว นำมาสู่การควบคุมประมงชายฝั่งอย่างเข้มงวด และการกำหนดเขตพื้นที่บางส่วน เช่น ที่รักษาพันธุ์พืช เขตอุทยานแห่งชาติทางทะเล เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำไม่ให้เกิดการประมง แต่ในทางกลับกันประมงพาณิชย์รัฐกลับอะลุ่มอล่วยและเปิดกว้างให้มีการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี ไม่มีการควบคุมขนาดของตาอวนหรือการปฏิบัติตามกฎหมายประมงอย่างจริงจัง เนื่องจากถือว่าเป็นพื้นที่แบบเปิดที่ทุกคนมีสิทธิ์เข้าใช้ประโยชน์ได้

ดังนั้น อ่าวปากพนังในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีแหล่งน้ำที่ไหลลงสู่อ่าวปากพนัง

ได้แก่ แม่น้ำปากพนัง คลองบางจาก คลองปากนคร และคลองปากพนัง มีพื้นที่ทั้งหมด 83,000 ไร่ หรือประมาณ 126 ตารางกิโลเมตร จึงไม่เพียงเป็นแหล่งรองรับน้ำจืดจากแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลและทำให้น้ำเค็มในอ่าวผสมกับน้ำจืดจนมีลักษณะเป็นน้ำกร่อยเท่านั้น หากแต่พื้นที่อ่าวปากพนังยังมีลักษณะทางกายภาพที่ผสมผสานกันหลายระบบ ส่งผลให้อ่าวปากพนังเป็นป่าชายเลนซึ่งกระจายอยู่ตลอดแนวชายฝั่งทะเลที่มีสภาพเป็นดินเลนและปากแม่น้ำลำคลอง เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ ที่อยู่อาศัย ที่หลบภัย และแหล่งอาหารของสัตว์ ดังนั้นอ่าวปากพนังจึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด ประกอบกันเป็นห่วงโซ่อาหารของสิ่งมีชีวิตในบริเวณนี้ (ทศพร วงศ์รัตน์, 2528, หน้า 52-53) สัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในแหล่งนี้ถ้าร้อยละมีรสชาติเป็นพิเศษ ชาวประมงพื้นบ้านจะเรียกว่า “สัตว์สองน้ำ” เช่น ปลาสองน้ำ หอยสองน้ำ ฯลฯ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่งอ่าวปากพนัง หรือ “ทะเลใน” ดึงดูดให้กลุ่มคนมากมายอพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำประมงอยู่ตามชายฝั่งทะเล หรือตามริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นเส้นทางติดต่อกับทะเล

ชาวประมงที่ใช้ประโยชน์ทำมาหากินอยู่บริเวณอ่าวปากพนัง ส่วนใหญ่เป็นชาวประมงพื้นบ้านหรือชาวประมงขนาดเล็ก ซึ่งแทบไม่มีความแตกต่างกันในเชิงสาระ หากแต่เรียกต่างกันตามบริบทของชุมชน ในบางครั้งจะเรียกประมงพื้นบ้านหรือประมงขนาดเล็ก หมายถึงการทำประมงที่ทำมาหากินแถบชายฝั่ง เป็นการทำการประมงแบบวันเดียว และต้องทำมาหากินตามฤดูกาล โดยผสมผสานภูมิปัญญาที่สั่งสมและตกทอดจากบรรพบุรุษที่ใช้เครื่องมือประมงที่ง่าย ไม่ทำลายล้าง ไม่ทำลายระบบนิเวศ จากการทำการทำมาหากินบริเวณชายฝั่งเปรียบได้ว่าเรือลำหนึ่งต้องดูแลอีกหลายชีวิตที่บ้าน ทุกชีวิตฝากความหวังไว้ที่เรือลำเล็ก ๆ กับเครื่องมือประมงเพียงไม่กี่ชิ้น จำนวนสัตว์น้ำที่จับได้แต่ละวันคือมูลค่าของชีวิตครอบครัวทั้งหมด จากสถิติกรมการประมงพื้นบ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราชชี้ให้เห็นว่าชาวประมงพื้นบ้านจดทะเบียนเพิ่มมากขึ้นทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2564–2566 จะเห็นได้ว่า แดนที่ในพื้นที่อ่าวปากพนังเป็นพื้นที่ทำการประมงชายฝั่งรวมของกลุ่มประมงอำเภอเมืองที่มีพื้นที่ติดชายฝั่งอ่าวปากพนัง (ชุมชนปากนครและชุมชนปากพญา) และกลุ่มประมงอำเภอปากพนัง (ชุมชนแหลมตะลุมพุก) ที่ทำมาหากินร่วมกันมานานด้วยถ้อยที่ถ้อยอาศัยในการใช้พื้นที่ทำมาหากินร่วมกัน แต่ความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร ภัยธรรมชาติ การเพิ่มขึ้นของผู้ใช้ทรัพยากร และการรุกคืบของทุนประมงพาณิชย์ได้นำมาสู่การแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำและบานปลายสู่ความขัดแย้ง เมื่อรวมเข้ากับผลกระทบจากภัยธรรมชาติ เช่น พายุโซนร้อนปาปึก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในระบบการจัดการประมงของรัฐและการใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมาย ความขัดแย้งจึงเริ่มมีความรุนแรงและบานปลายมากขึ้น รัฐพยายามแก้ปัญหาด้วยการบังคับใช้กฎหมาย เช่น พระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 มาตรา 4 เพื่อจัดระเบียบการทำประมงและรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำให้ยั่งยืน แต่การจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านโครงสร้างราชการที่เน้นการควบคุมจากส่วนกลางกลับกลายเป็นการเมืองของการจัดสรรทรัพยากรที่มีจำนวนจำกัดและไม่เพียงพอกับความต้องการของทั้งประมงชายฝั่ง (พื้นบ้าน) และประมงเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งซ้อนทับหลายชั้น ทั้งระหว่างชาวประมงพื้นบ้านด้วยกัน ระหว่าง

ประมงพื้นบ้านกับกลุ่มทุน และระหว่างชาวประมงกับรัฐ ซึ่งในบางกรณีปะทุไปสู่ความรุนแรงในพื้นที่อ่าวปากพนัง

ในเชิงกรอบแนวคิดงานวิจัยฉบับนี้มุ่งอธิบายปัญหาภายใต้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ Elinor Ostrom (1990) โดยเน้นการทำความเข้าใจสถาบัน (institutions) และกติกาที่ชุมชนพัฒนาขึ้นเพื่อกำกับการใช้ทรัพยากรร่วม ตลอดจนบทบาทของทุนทางสังคมในการหลีกเลี่ยง “โศกนาฏกรรมทรัพยากรร่วม” แนวคิดดังกล่าวถูกใช้เป็นฐานในการวิเคราะห์พลวัตความขัดแย้งในอ่าวปากพนัง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มประมงพื้นบ้าน ประมงพาณิชย์ และรัฐ รวมถึงการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมเชิงบูรณาการในระดับพื้นที่ จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่อ่าวปากพนังจึงให้ความสนใจศึกษาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรเพื่อการประกอบอาชีพประมงชายฝั่งที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มประมงด้วยกัน ทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชุมชน/กลุ่มประมง และระหว่างกลุ่มประมงกับกลุ่มทุน ตลอดจนสำรวจความเป็นไปได้ในการนำกลุ่มประมงชายฝั่งกลับมาสู่ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่ของตนเอง เพื่อมุ่งสู่การใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

คำถามการวิจัย

1. อะไรเป็นสาเหตุทำให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567

2. รูปแบบ และกระบวนการใดมีความเหมาะสมในการจัดการความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสาเหตุความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่ง ในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567

2. เพื่อศึกษารูปแบบ และกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่ง ในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยเรื่องความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 มุ่งศึกษาบริบทและสาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายใต้การบังคับใช้กฎหมาย การจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำที่เสื่อมโทรม การกำหนดประเภทประมงเขตทำการประมง เครื่องมือทำการประมง และมาตรการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ รวมถึงบทบาทของตัวแสดงต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐในพื้นที่อ่าวปากพนัง การศึกษาเน้นกลุ่มประมงชายฝั่งซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลง

ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และถูกจำกัดการทำประมงในเขตทะเลชายฝั่งตามกฎหมาย พร้อมทั้งสำรวจรูปแบบและกระบวนการจัดการความขัดแย้งที่รัฐใช้เป็นกลไกเชื่อมประสานให้กลุ่มต่าง ๆ อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ขอบเขตระยะเวลา

ศึกษาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง

แนวคิดและทฤษฎีความขัดแย้งที่นำมาใช้ในการศึกษาคครั้งนี้ มองความขัดแย้งในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากความแตกต่างด้านเป้าหมาย ผลประโยชน์ ค่านิยม การแข่งขัน ทรัพยากรที่จำกัด และโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย โดยความขัดแย้งแสดงออกทั้งในระดับการรับรู้ อารมณ์ และพฤติกรรม มีองค์ประกอบสำคัญคือ คู่ขัดแย้ง ประเด็นขัดแย้ง บริบทแวดล้อม และรูปแบบการปฏิบัติการต่อกัน ตลอดจนมีพลวัตที่สามารถขยายตัวไปสู่ความรุนแรงหรือคลี่คลายลงได้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยเชิงโครงสร้าง ความสัมพันธ์ ผลประโยชน์ และค่านิยมร่วม แนวคิดเหล่านี้ถูกผนวกเข้ากับโมเดลเรื่องการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ซึ่งเน้นการคลี่คลายความขัดแย้งโดยแต่ละถึงรากเหง้าของปัญหา ปรับเปลี่ยนทัศนคติ ความสัมพันธ์ และ (เมื่อจำเป็น) โครงสร้างอำนาจ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไปสู่ความรุนแรง และเปิดพื้นที่ให้คู่ขัดแย้งหาทางออกที่ยอมรับร่วมกัน ในกรณีการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 กรอบแนวคิดนี้ถูกนำมาใช้วิเคราะห์ว่า ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มประมงพื้นบ้าน กลุ่มใช้เครื่องมือทำลายล้าง กลุ่มทุน และหน่วยงานรัฐ เกิดจากสาเหตุใดบ้างในมิติข้อมูล ผลประโยชน์ โครงสร้าง และความสัมพันธ์ ภายใต้กฎหมายและนโยบายประมงที่เอื้ออำนาจให้บางกลุ่มเหนือกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง และใช้การใช้นโยบายการจัดการความขัดแย้งเป็นกรอบทำความเข้าใจว่ากลไกทางสังคมของชุมชน (เช่น ข้อตกลง กติกา ชุมชน ทุนทางสังคม) ร่วมกับกลไกระบบราชการ (เช่น เวทีเจรจา การไกล่เกลี่ย การบังคับใช้หรือปรับใช้กฎหมาย) สามารถคลี่คลายความตึงเครียด ลดความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง และสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในการใช้ทรัพยากรประมงร่วมกันได้มากน้อยเพียงใด โดยยึดการเปลี่ยนความขัดแย้งจากแรงปะทะทำลายล้างให้กลายเป็นกระบวนการแสวงหาข้อยุติร่วมภายใต้กติกาที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมกำหนด

2. แนวคิดตัวแบบการจัดการความขัดแย้ง

แนวคิดตัวแบบการจัดการความขัดแย้งในงานวิจัยนี้มองว่า ความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในอ่าวปากพนัง มิได้เป็นเพียงการทะเลาะระหว่างกลุ่มประมง แต่เป็นกระบวนการที่ตัวแสดงหลายฝ่ายซึ่งมีอำนาจและผลประโยชน์ต่างกัน พยายามจัดการปัญหาเดียวกัน

ด้วยวิธีหลากหลาย ทั้งการเจรจาต่อรองระหว่างคู่กรณี การใช้คนกลางช่วยไกล่เกลี่ย และการพึ่งกลไกกฎหมายอย่างเป็นทางการ ในระดับพื้นที่ ตัวแบบเหล่านี้ถูกใช้ผสมผสานกัน เช่น การเจรจาระหว่างกลุ่มประมงพื้นบ้านกับกลุ่มใช้เครื่องมือทำลายล้างโดยมีผู้นำชุมชนหรือเจ้าหน้าที่รัฐทำหน้าที่คนกลาง รวมทั้งการนำข้อพิพาทบางกรณีเข้าสู่กระบวนการทางราชการหรือกระบวนการยุติธรรม เพื่อสร้างข้อตกลงใหม่ในการใช้พื้นที่และเครื่องมือประมง การใช้กรอบตัวแบบการจัดการความขัดแย้งเช่นนี้ ช่วยให้เห็นว่าในแต่ละช่วงเวลา คู่ขัดแย้งเลือกใช้ยุทธศาสตร์จัดการความขัดแย้งแบบใด เหตุใดวิธีบางแบบจึงคลี่คลายปัญหาได้ ขณะที่บางแบบกลับยิ่งตอกย้ำความไม่เป็นธรรม และชี้ให้เห็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การจัดการความขัดแย้งนำไปสู่ความยุติธรรมเชิงमानีทีในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งร่วมกันได้จริง

3. แนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรร่วม

แนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า ทรัพยากรบางประเภทไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรประมงชายฝั่ง เป็น “ทรัพยากรร่วม” ที่คนจำนวนมากเข้าถึงได้ยากต่อการกันออก แต่ปริมาณกลับจำกัดและเสี่ยงต่อการถูกใช้เกินศักยภาพจนเสื่อมโทรม หากขาดกติกาและสถาบันมารองรับ แทนที่จะมองว่าทรัพยากรร่วมต้องถูกจัดการโดยรัฐหรือปล่อยให้ตลาด/เอกชนเป็นเจ้าของเพียงอย่างเดียว แนวคิดดังกล่าวของ Elinor Ostrom (1990) ชี้ว่าชุมชนในฐานะผู้พึ่งพาทรัพยากรโดยตรงสามารถสร้าง “ระบบการจัดการร่วม” ของตนเองได้ ภายใต้เงื่อนไขสำคัญ เช่น การมีสิทธิและอำนาจตามกฎหมายหรือการยอมรับจากรัฐ การกำหนดขอบเขตทรัพยากรและกลุ่มผู้ใช้ให้ชัดเจน การร่วมกันออกกติกาการใช้และการดูแลรักษา การมีมาตรการตรวจสอบและลงโทษผู้ละเมิด การมีกลไกจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ และการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก ดังนั้นการนำแนวคิดของ Elinor Ostrom (1990) มาอธิบายความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งอ่าวปากพนัง แนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมจึงชี้มองว่าทะเลชายฝั่งและสัตว์น้ำในพื้นที่เป็น “สมบัติรวม” ที่ชาวประมงหลายกลุ่มใช้ร่วมกัน ภายใต้โครงสร้างอำนาจระหว่างรัฐ ตลาด และชุมชนที่ไม่เท่ากัน กรอบนี้เปิดให้วิเคราะห์ว่า ชุมชนประมงชายฝั่งและหน่วยงานรัฐสามารถปรับจากการจัดการแบบสั่งการจากบนลงล่าง ไปสู่การ “ร่วมกันออกแบบกติกาและสถาบัน” ในระดับพื้นที่ได้อย่างไร เช่น การกำหนดเขต/ฤดูห้ามทำการประมง การตกลงเรื่องเครื่องมือที่ใช่-ใช้ไม่ได้ การจัดเวรยามหรือกลไกเฝ้าระวังโดยชุมชนร่วมกับรัฐ รวมถึงรูปแบบความร่วมมือเชิงสัญลักษณ์หรือเชิงปฏิบัติการอื่น ๆ ที่ทำให้ทรัพยากรไม่ถูกใช้จนเกินศักยภาพ ภายใต้แนวคิดนี้ การบริหารจัดการทรัพยากรร่วมในอ่าวปากพนังจึงไม่ใช่แค่เรื่อง “อนุรักษ์ทรัพยากร” แต่เป็นการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ชุมชน และกลุ่มประมงต่าง ๆ ใหม่ ให้เกิดดุลระหว่างสิทธิในการทำกิน ความยั่งยืนของระบบนิเวศ และความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรในระยะยาว

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชลัท ประทีพรัตนา (2555) ศึกษากระบวนการและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการ

ความขัดแย้งกรณีประตูกั้นน้ำจืด น้ำเค็ม แพรกหนามแดง อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น พบว่าความสำเร็จของการจัดการความขัดแย้งด้วยการเจรจาไกล่เกลี่ยขึ้นกับหลายปัจจัย เช่น คนกลางที่มีทักษะการฟัง การสื่อสาร การเอื้อให้คู่กรณีหาทางออกที่พอใจทั้งสองฝ่ายและได้รับการยอมรับทางคุณธรรม-บารมี คู่กรณีต้อง “พร้อม” ให้มีการไกล่เกลี่ย (สถานการณ์สูงงอม จำนวนคู่กรณีไม่มาก ตั้งใจใช้อำนาจอย่างเสมอภาค) ความเคารพผู้นำในชุมชนที่สูงทำให้คำตัดสินของผู้นำมีน้ำหนัก และบริบทสถานที่เจรจาที่เป็นกลาง เสมอภาค ไม่กดดัน ล้วนเอื้อต่อผลสำเร็จของการเจรจา

อุทัย ปริญาสุทธีพันธ์ (2555) ศึกษายุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การจัดการความขัดแย้งเพื่อสร้างคามยุติธรรมของชุมชนควนโส จังหวัดสงขลา พบว่าความขัดแย้งมีหลายระดับ ทั้งใน-นอกชุมชน และระหว่างรัฐกับชุมชน โดยรากปัญหามักเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรของชุมชน (ที่ดิน ประมง ป่าเสม็ด) ชุมชนใช้รูปแบบจัดการความขัดแย้งแบบยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คืออาศัยการเจรจาไกล่เกลี่ยผ่านระบบเครือญาติและคนกลางที่ชุมชนเชื่อถือ ส่วนความขัดแย้งกับรัฐยังต้องสานต่อเพื่อหาหลักจัดการทรัพยากรร่วมที่สมดุลกว่าที่เป็นอยู่

David M. Engel (1978) ได้ศึกษาพฤติกรรมในการประนีประนอมข้อขัดแย้งในชนบทภาคเหนือของไทยในเขตเชียงใหม่ พบว่า คนชนบทไทยนิยม “ประนีประนอมยอมความ” มากกว่าการฟ้องศาล เมื่อคู่กรณีตกลงกันเองไม่ได้ มักหันไปหา “คนกลางในหมู่บ้าน” โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้รับความเคารพ ให้ช่วยไกล่เกลี่ย ถือเป็นแบบแผนการจัดการความขัดแย้งแบบไม่เป็นทางการที่ฝังอยู่ในวัฒนธรรมชนบทไทย

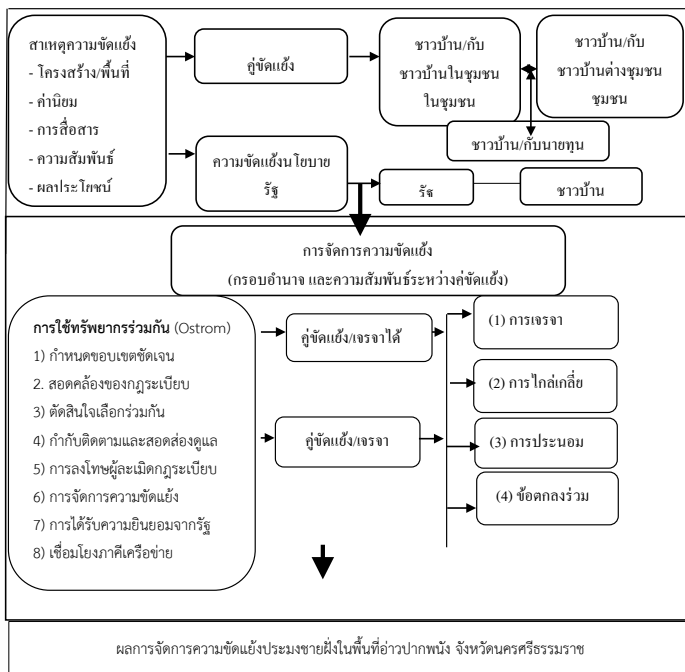
Khondker & Hossain (2005) ศึกษาความขัดแย้งในประมงน้ำจืดบังกลาเทศ พบว่าสาเหตุหลักมาจากความอ่อนแอของสถาบัน ปัญหาการจัดการ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีประมง การเพิ่มประชากร ความยากจน การว่างงาน และแรงกดดันจากตลาด และใช้กรอบวิเคราะห์ที่แบ่งสาเหตุความขัดแย้งด้านประมงออกเป็นเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร กลไกควบคุมและการบริหาร ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนที่ใช้น้ำ (ประมง-ท่องเที่ยว-อุตสาหกรรม) และความขัดแย้งที่โยงกับโครงสร้างรัฐ เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

ฐานิดา เหลืองด่านสกุล (2562) ศึกษาปัญหาความขัดแย้งและวิธีการจัดการความขัดแย้งของ “ประมงพื้นบ้าน” กรณีศึกษา: ชุมชนคลองด่านตำบลคลองด่าน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ พุทธศักราช 2558-2561 พบว่าสาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งด้านโครงสร้าง รัฐใช้อำนาจแบบรวมศูนย์ในการแก้ปัญหา IUU จากใบเหลือง EU ด้วยการออก พ.ร.ก.การประมง 2558 และกฎระเบียบที่ชาวประมงมองว่าไม่เป็นธรรม ไม่ฟังเสียงพื้นที่ ทำให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รูปแบบจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงมีทั้งการหลีกเลี่ยง การประท้วงอย่างสันติ การฟ้องร้อง และการรวมกลุ่มของประมงพื้นบ้านเพื่อมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา

พัชรภา ดันตราจิน (2559) ศึกษาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมง: กรณีศึกษาวิถีการดำรงอยู่กับความขัดแย้งของชาวประมงชายฝั่ง พบว่า “อำนาจของพื้นที่ทะเล” เป็นตัวแปรหลักที่กำหนดสาเหตุ ระดับ และวิถีจัดการความขัดแย้ง ความขัดแย้งเขตชายฝั่งมักเป็นแบบสมมาตร ระหว่างชาวประมงที่มีอำนาจใกล้เคียงกัน ใช้เครื่องมือและพื้นที่ทับซ้อนกัน ขณะที่นอกชายฝั่งเป็นความขัดแย้งแบบอสมมาตร ระหว่างเรือเล็กกับเรือใหญ่ ภายใต้การสนับสนุนของรัฐที่เอื้อต่อทุนมากกว่า ซึ่งเห็นว่าความขัดแย้งทางทะเลมีพลวัตสูง แปรไปตามพื้นที่และการแทรกของอำนาจรัฐ-ชุมชน-ตลาด การวิเคราะห์จึงต้องคำนึงถึงมิติ “พื้นที่+อำนาจ” ไม่ใช่เฉพาะประเด็นข้อพิพาทอย่างเดียว

จากการทบทวนทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาสู่สรุปความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งอ่าวปากพนังภายใต้บริบทของ “ทรัพยากรร่วม” ได้ว่า ความขัดแย้งไม่ได้เป็นเพียงข้อพิพาทเชิงปัจเจก แต่เกิดจากการปะทะกันของผลประโยชน์ โครงสร้างอำนาจ และสถาบันการจัดการทรัพยากรที่ซ้อนทับกันในหลายระดับ ทั้งระดับชุมชน ระดับรัฐ และระดับตลาดงานในไทยและต่างประเทศชี้ให้เห็นอย่างสอดคล้องกันว่า การจัดการความขัดแย้งที่ยั่งยืนต้องตั้งอยู่บนสองมิติหลัก คือ (1) มิติ “วิถีจัดการความขัดแย้ง” ที่อาศัยการเจรจา การไกล่เกลี่ย คนกลางที่มีความชอบธรรม ระบบเครือญาติ และกลไกทางสังคมในชุมชน รวมทั้งช่องทางตามกฎหมาย และ (2) มิติ “โครงสร้าง อำนาจ พื้นที่” ที่ครอบคลุมสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร กลไกควบคุมและบริหาร การจัดสรรทรัพยากรระหว่างกลุ่ม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่ใส่น้ำและทะเลร่วมกัน เมื่อเชื่อมเข้ากับแนวคิดทรัพยากรร่วม กรอบการวิจัยสำหรับอ่าวปากพนังจึงมุ่งวิเคราะห์ทั้งสาเหตุและพลวัตของความขัดแย้งระหว่างกลุ่มประมงที่ใช้ทรัพยากรทะเลชายฝั่งร่วมกัน ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐ ชุมชน ตลาด และสำรวจว่ากลไกการจัดการความขัดแย้งที่มีอยู่ (ตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับนโยบาย) สามารถพัฒนาไปสู่รูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมที่ลดความไม่เป็นธรรมและรองรับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างสมานฉันท์และยั่งยืนได้เพียงใด

กรอบแนวคิดในการวิจัย



จากกรอบแนวคิดมุ่งอธิบายความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งอ่าวปากพญิงภายใต้บริบทของ “ทรัพยากรร่วม” ที่มีความอุดมสมบูรณ์แต่ถูกใช้ประโยชน์จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายกลุ่ม ทั้งประมงพื้นบ้าน ประมงพาณิชย์ และรัฐ โดยเชื่อมโยง 3 มิติหลัก คือ (1) โครงสร้างทรัพยากรและระบบนิเวศชายฝั่ง (2) กลไกตลาดและการเปลี่ยนผ่านจากประมงยังชีพสู่ประมงเชิงพาณิชย์ และ (3) สถาบัน กติกาชุมชน ทูทางสังคม และนโยบายของรัฐที่กำกับการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากร บนฐานแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลิเนอร์ ออสโตรมที่สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งมิได้เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรเพียงอย่างเดียว หากแต่สะท้อนความไม่สมดุลของกติกาเชิงสถาบันและอำนาจต่อรองของแต่ละกลุ่ม การวิจัยจึงใช้กรอบดังกล่าวในการวิเคราะห์ (1) สาเหตุและระดับของความขัดแย้ง และ (2) รูปแบบ/กระบวนการจัดการความขัดแย้งแบบบูรณาการที่พัฒนาขึ้นในพื้นที่ (เช่น “ปากพญิงโมเดล”) เพื่อทำความเข้าใจว่าการผสมผสานกลไกทางกฎหมายกับทุนทางสังคมสามารถนำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนได้อย่างไร

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งสนใจศึกษาปรากฏการณ์เพื่อทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป้าหมายของวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ เพื่อศึกษาประสบการณ์เชิงอัตวิสัย (subjective) และความหมายที่ได้จากประสบการณ์ในประเด็นที่สนใจ ในบริบทเฉพาะโดยจัดวางทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ให้สัมภาษณ์ในบริบทและฉากทัศน์ทางสังคม ซึ่งต้องมีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ วิธีนี้มีประโยชน์ในการเข้าใจความหมาย กระบวนการ และบริบทในการวิจัยนี้จะใช้วิธีการศึกษาเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (analytic description) เพื่อนำเอาข้อมูลที่ปรากฏการณ์จริงมาวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขความสำเร็จในการลดความขัดแย้งในการใช้พื้นที่ทางทะเลของประมงชายฝั่ง ทั้งรูปแบบและกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งเพื่อสร้างความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งร่วมกันว่า เป็นอย่างไร ซึ่งข้อมูลสำหรับใช้ในการศึกษาจะมีที่มาจากหลายแหล่งทั้งข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ โดยเก็บข้อมูลจากแหล่งข้อมูลประเภทเอกสาร เพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในชุมชนและการสนทนากลุ่ม ตลอดจนการสัมภาษณ์เชิงลึก

1) พื้นที่การศึกษา

การศึกษานี้ครั้งนี้มุ่งศึกษา “ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 โดยอ่าวปากพนังเป็นพื้นที่ปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทยของจังหวัดนครศรีธรรมราช เชื่อมโยงกับชุมชนประมงชายฝั่งทั้งในเขตอำเภอปากพนัง และบางส่วนของอำเภอเมือง (พื้นที่ตำบลปากนคร ปากพญา และปากพูน) และอำเภอท่าศาลา ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรน้ำกร่อยที่อุดมสมบูรณ์และเป็นฐานอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านขนาดเล็ก

2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยกำหนดหลักเกณฑ์ว่าผู้ให้ข้อมูลต้องเป็นตัวแทนโดยตรงหรือมีประสบการณ์ยาวนานเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่ง ในระดับการกำหนดนโยบายและการดำเนินงานในเชิงปฏิบัติ จำนวน 20 คน ประกอบด้วย (1) กลุ่มตัวแทนภาครัฐ/การเมือง/นักวิชาการ เช่น รองผู้ว่าราชการจังหวัด ประมงจังหวัด นายอำเภอ ผู้แทนการเมืองระดับชาติ และนักวิชาการในพื้นที่ และ (2) กลุ่มตัวแทนชาวประมงชายฝั่งที่ใช้เครื่องมือถูกกฎหมายและทำการประมงเชิงอนุรักษ์ จากชุมชนแหลมตะลุมพุก ปากนคร ปากพยิง และพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังมีการสนทนากลุ่ม (focus group) กับผู้ใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง (อำเภอปากพนัง และบางส่วนของอำเภอเมือง) จำนวน 2 กลุ่ม กลุ่มละประมาณ 5 คน รวม 10 คน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและตรวจทานข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์รายบุคคล

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

(1) ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) รวบรวมจากเอกสารท้องถิ่น เอกสารทาง

ราชการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ วารสาร รายงานผลการปฏิบัติงาน รายงานการประชุม และบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางทะเล ชุมชนประมงชายฝั่ง และประวัติศาสตร์พื้นที่อ่าวปากพนัง เพื่อนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และใช้เป็นฐานในการทำควมเข้าใจบริบทและกำหนดประเด็นคำถามภาคสนาม

(2) ข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้รูปแบบคำถามแบบปลายเปิดมีการเก็บข้อมูลแบบนัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญไว้ล่วงหน้า มีการวางแผนการเก็บข้อมูลและลงมือเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ทำให้ผู้วิจัยสามารถควบคุมการเก็บข้อมูลในสิ่งที่ต้องการในประเด็นการวิจัยเพื่อความครบถ้วนของข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย

4) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

(1) การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) ซึ่งมีการออกแบบโครงสร้างของคำถามที่สามารถนำไปใช้ในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบชี้นำ (guided interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างของคำถามที่ชัดเจนที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการศึกษา มีการกำหนดแนวข้อคำถามแบบเปิดกว้าง หรือเป็นการใช้แบบสัมภาษณ์ปลายเปิดเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกมากที่สุด

(2) เครื่องบันทึกเสียง ใช้บันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์เพื่อให้สามารถเก็บข้อมูลได้มากที่สุดไม่ตกหล่นเนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถจดบันทึกได้ทั้งหมด

(3) กล้องถ่ายภาพดิจิทัล ใช้บันทึกเหตุการณ์หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยเห็นว่าสำคัญและมีประโยชน์ต่อการวิจัย

(4) เครื่องมือที่ช่วยในการจดบันทึก คือ สมุดปากกา สำหรับจดบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ซึ่งช่วยในการบันทึกคำพูดที่สำคัญ สภาพแวดล้อม และพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

5) การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลการวิจัย ใช้วิธีตรวจสอบแบบสามเส้า เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในการวิจัย โดยวิธีการแบบสามเส้าสะท้อนให้เห็นว่าข้อมูลและผลการวิเคราะห์จากข้อมูลที่เก็บรวบรวมที่เก็บรวบรวมไว้มีความน่าเชื่อถือ ถูกต้อง ตรงกับความจริง โดยการตรวจสอบความถูกต้อง เปรียบเทียบจากแหล่งข้อมูลหลาย ๆ แหล่ง ทำให้ผู้วิจัยมั่นใจว่าข้อมูลมีความน่าเชื่อถือสูง โดยมีวิธีการดังนี้ (จรรยาพร, 2554)

(1) การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านข้อมูล เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากหลากหลายแหล่งว่าเหมือนกันหรือไม่ ถ้าพบว่าได้ข้อมูลมาเหมือนกันแสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มามีความถูกต้อง

(2) การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล เป็นการใช่วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างกันเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่นการสัมภาษณ์ การสังเกต หรือข้อมูลจากเอกสาร

จากนั้นนำข้อมูลที่เก็บมาวิเคราะห์มีข้อสรุปแนวเดียวกันหรือไม่

6) การวิเคราะห์ข้อมูล

สำหรับกระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) นั้น ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) มาใช้ในกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล โดยดำเนินการร่วมกับวิเคราะห์จำแนกประเภทและเชิงการตีความโดยผู้วิจัยสรุปวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1) สาเหตุความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 จากผลการศึกษาพบว่า สาเหตุความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง ภายใต้การใช้ทรัพยากรร่วมกันของกลุ่มประมงชายฝั่งใน 2 อำเภอ ได้แก่ ชุมชนประมงชายฝั่งอำเภอเมือง (ชุมชนบ้านปากนคร ท่าไร่ และปากพูน) และอำเภอปากพนัง (ชุมชนประมงชายฝั่งแหลมตะลุมพุก) เกิดขึ้นภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของกลไกตลาดที่มีความต้องการทรัพยากรทางทะเลเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนประมงชายฝั่งขยายการทำประมงจากเพื่อยังชีพไปสู่การทำประมงเชิงพาณิชย์ การเพิ่มขึ้นของประมงชายฝั่งและการใช้เรือทำการประมงที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการแข่งขันทรัพยากรสัตว์น้ำที่มีอยู่จำกัด ต่างคนต่างแย่งชิงจนนำมาสู่ความขัดแย้ง ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) ความขัดแย้งระดับปัจเจกบุคคล ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ระหว่างชุมชน และระหว่างชุมชนกับกลุ่มทุนทั้งในและนอกพื้นที่ที่เข้ามาเลี้ยงหอยแครง และ (2) ความขัดแย้งระดับนโยบายรัฐ ที่เกิดจากการกำหนดมาตรการจัดระเบียบการทำประมงชายฝั่งบนพื้นฐานของนโยบายจากบนลงล่าง โดยชุมชนเรียกร้องให้รัฐผ่อนปรนการทำประมงชายฝั่ง ขณะที่รัฐใช้การบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวด

2) รูปแบบและกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 จากผลการศึกษาพบว่า รูปแบบและกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนังที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งอย่างบูรณาการมี 2 ลักษณะ คือ (1) การใช้ทุนทางสังคมภายใต้รูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือข่าย ใช้การเจรจาไกล่เกลี่ยคู่ขัดแย้ง และไต่สวนหาข้อเท็จจริง และ (2) การร่วมหาทางออกอย่างยั่งยืนภายใต้แนวคิดของออสตรอม 8 ข้อ ได้แก่ (1) ความชัดเจนของขอบเขตที่ทุกคนมีสิทธิ์ใช้ทรัพยากรร่วมกันในพื้นที่อ่าวปากพนัง โดยรัฐกำหนดขอบเขตชายฝั่งไว้ชัดเจนเพื่อคุ้มครองวิถีชีวิตสัตว์น้ำ (2) มีกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางทะเล โดยเฉพาะในเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงภายใต้กรอบกฎหมายกำหนดชัดเจนและชุมชนตกลงร่วมกัน (3) สมาชิกร่วมกันตัดสินใจทำการประมงชายฝั่งเชิงอนุรักษ์ที่มีการงดเว้นในช่วงฤดูกลาปลาวางไข่เพื่อรักษาความสมดุลของทรัพยากรสัตว์น้ำ (4) มีการสอดส่องดูแลในการใช้เครื่องมือทำการประมงที่ถูกกฎหมาย (5) มีการลงโทษแบบค่อยเป็นค่อยไป เมื่อพบเห็นผู้ละเมิด

กฎ/กติกาในการใช้เครื่องมือทำการประมงผิดกฎหมายหรือทำการประมงในพื้นที่หวงห้าม จะใช้วิธีการกล่าวตักเตือนก่อน หากไม่ฟังก็ดำเนินคดีตามกฎหมาย (6) การจัดการความขัดแย้งที่มีสาเหตุคล้ายคลึงกันและวิธีการจัดการความขัดแย้งคล้ายคลึงกัน คือ ผู้นำ/ผู้อาวุโสในชุมชน/ระหว่างชุมชน/กลุ่มทุน เรียกคู่ขัดแย้งมาเจรจาไกล่เกลี่ย (7) ภาครัฐยินยอมในสิทธิการจัดการทรัพยากรทางทะเล โดยภาครัฐให้การสนับสนุนผ่านกระบวนการขึ้นนำหรือควบคุมในระดับสูง และ (8) การเชื่อมโยงภาคีที่ใหญ่กว่าผ่านกลุ่มทำการประมงเชิงอนุรักษ์ทำหน้าที่ประสานความร่วมมือจากรัฐทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้ามาให้ความรู้การทำการประมงชายฝั่งเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษา สาเหตุความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 พบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนอ่าวปากพนังส่วนหนึ่งเป็นความขัดแย้งที่สามารถนำภูมิปัญญาชุมชนหรือกติกาชุมชนที่ใช้ร่วมกันในการทำการประมงมาตกลงกันได้ และ/หรือเป็นความขัดแย้งระดับปัจเจกที่ไม่พัฒนาไปสู่ความรุนแรง ทั้งนี้เพราะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยกันมายาวนาน มีความสัมพันธ์ในเชิงระบบเครือญาติแน่นแฟ้น กลุ่มชาวประมงในพื้นที่อ่าวปากพนังทั้งในกลุ่ม หย่อม และหมู่บ้านต่าง ๆ ตระหนักเสมอว่า ผู้ประกอบอาชีพประมงทุกคนเป็นพี่น้องกัน สอดคล้องกับการศึกษาของ Elinor Ostrom (1990) ที่กล่าวถึงการใช้ทรัพยากรร่วมโดยชุมชนซึ่งกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรเพื่อรองรับการแก้ไขความขัดแย้ง โดยพิจารณาจากหลักการออกแบบกติกาชุมชน 8 ประการ คือ (1) การระบุขอบเขตไว้อย่างชัดเจน (2) ความสอดคล้องระหว่างกติกาด้วยการเก็บเกี่ยวทรัพยากรและการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ (3) สิทธิในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปรับปรุงกฎ กติกาในการจัดการทรัพยากร (4) การกำกับดูแลตรวจตราประเมินโดยคนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (5) การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (6) การมีกลไกในการจัดการความขัดแย้ง (7) การที่รัฐรับรู้และให้สิทธิแก่ชุมชนในการวางกติกา การใช้และจัดการทรัพยากร และ (8) กติกาและการจัดการทรัพยากรเชื่อมโยงสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า ทั้งยังสอดคล้องกับข้อเสนอของ ชล บุนนาค (2555, หน้า 41-42) ที่มองว่าการจัดการความขัดแย้งสามารถทำได้ผ่านการกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรร่วมกันของคนในชุมชน โดยการมีส่วนร่วมดังกล่าวเป็นตัวแบบสำคัญในการจัดการความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากร

อย่างไรก็ตามสาเหตุความขัดแย้ง นอกมาจากปัจจัยเชิงโครงสร้างจนนำมาสู่ความขัดแย้งเชิงปัจเจกบุคคลแล้ว ความขัดแย้งอีกรูปแบบหนึ่งคือ การใช้อำนาจรัฐผ่านการกำหนดนโยบายที่ต้องการจัดระเบียบในการทำการประมงที่นับวันทรัพยากรทางทะเลเสื่อมโทรมร่อยหรอลง อันเนื่องมาจากกลุ่มประมงใช้เครื่องมือในการทำการประมงแบบทำลายล้างทรัพยากรสัตว์น้ำที่ยังเป็นตัวอ่อนที่จะเจริญพันธุ์สามารถเป็นอาหารได้ ส่งผลกระทบในระบบห่วงโซ่คุณค่าสัตว์น้ำ จำเป็น

อย่างยิ่งที่รัฐจะต้องเข้ามาดำเนินการจัดระเบียบภายใต้การถูกกลืนกินของประมงชายฝั่งที่เป็นวิถีดั้งเดิม กำลังจะสูญหายไป อาจด้วยบริบทของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย เครื่องมือทำการประมงเปลี่ยนแปลงตามความต้องการตลาดทุน การทำการประมงแบบทำลายล้าง นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐผู้ใช้อำนาจรัฐ สถาปนาบังคับใช้กฎหมายที่เด็ดขาดกับกลุ่มประมงที่ใช้เครื่องมือผิดกฎหมายเพื่อมุ่งหวังทำรายได้ให้ได้มากที่สุด ตามความต้องการของกลุ่มทุน ดังนั้น ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นความขัดแย้งที่มีความรุนแรง มีการตอบโต้และการเจรจาไกล่เกลี่ยหรือทำข้อตกลงร่วมกันในพื้นที่อ่าวปากพนัง ที่มีทั้งกลุ่มประมงชายฝั่งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยสอดคล้องกับการศึกษาของ พัชราภา ดันตรเจริญ (2559) ทำการศึกษาเรื่องความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมง: กรณีศึกษาวิถีการดำรงอยู่กับความขัดแย้งของชาวประมงชายฝั่ง ผลการศึกษาพบว่า อำนาจของพื้นที่ทะเล เป็นตัวแปรหลักสำคัญที่ส่งผลต่อสาเหตุความขัดแย้ง การเพิ่มหรือลดความขัดแย้งและวิธีการจัดการความขัดแย้ง ขณะเดียวกันความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงก็เชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ อำนาจวัฒนธรรม อำนาจชุมชน และอำนาจตลาด ซึ่งเป็นอำนาจที่ถูกใช้อย่างเชื่อมโยงกับพื้นที่ของความขัดแย้งว่าอยู่ในเขตชายฝั่งหรือนอกชายฝั่ง กล่าวคือ ความขัดแย้งในเขตชายฝั่งเป็นความขัดแย้งแบบสมมาตร ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวประมงในพื้นที่เดียวกัน หรือใกล้เคียงในเรื่องของผลประโยชน์ที่ขัดกันในการใช้เครื่องมือที่ต่างชนิดกัน และพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ทับซ้อนกัน ความขัดแย้งที่คู่ขัดแย้งมีสถานะความสัมพันธ์ทางอำนาจไม่ต่างกันมาก ส่วนในอาณาบริเวณนอกเขตชายฝั่งเป็นพื้นที่ที่เรือประมงขนาดเล็กไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิในการจับสัตว์และอำนาจชุมชนเอื้อไม่ถึง มักเกิดความขัดแย้งที่เป็นอสมมาตร คือ คู่ขัดแย้งมีอำนาจต่างกัน โดยอำนาจรัฐมีแนวโน้มสนับสนุนเรือประมงขนาดใหญ่ อำนาจรัฐทำงานไม่เต็มศักยภาพหรือเอื้อไม่ถึงถึงมักเกิดความขัดแย้งที่เป็นอสมมาตร คือ คู่ขัดแย้งมีอำนาจต่างกันโดยอำนาจรัฐมีแนวโน้มสนับสนุนเรือประมงขนาดใหญ่ อำนาจรัฐทำงานไม่เต็มศักยภาพหรือเอื้อไม่ถึงนอกชายฝั่ง ทั้งยังไม่มีอำนาจชุมชนเอื้อประโยชน์ให้เรือประมงขนาดเล็ก มีอำนาจต่อรองกับเรือขนาดใหญ่ได้ดังเช่นในเขตชายฝั่ง

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า ลักษณะความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนังสาเหตุมาจากความขัดแย้งเชิงโครงสร้างที่เกิดจากบริบทในพื้นที่ในการทำการประมงที่อ่าวปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรทางทะเลที่อุดมสมบูรณ์ที่เป็นรอยต่อระหว่างน้ำจืดกับน้ำเค็ม น้ำขึ้นน้ำลงเป็นไปตามวิถีของร่องมรสุม ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำมีความอุดมสมบูรณ์ มีทำการประมงแบบดั้งเดิมและการประมงสมัยใหม่มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ นำมาซึ่งการแย่งชิงทรัพยากรนำมาสู่ความขัดแย้ง ที่เกิดคู่ขัดแย้งที่มีความแตกต่างกัน รัฐจึงจำเป็นต้องเข้าจัดการระเบียบเพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งเชิงบูรณาการในการบังคับใช้กฎหมายที่เด็ดขาดและการใช้กติการ่วมในสังคมดั้งเดิม

ผลการศึกษา รูปแบบและกระบวนการในการจัดการความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่ง ในพื้นที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2557-2567 พบว่า ชุมชน

ชาวประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนังที่มีความหลากหลายของชุมชนมีการนำรูปแบบภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนมาปรับใช้จนกระทั่งถึงยุคปัจจุบัน มีการปรับภูมิปัญญาเดิมในบางประเด็นให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา มีการรับเอานวัตกรรมใหม่ ๆ มาประยุกต์ระบบการจัดการความขัดแย้งให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยระบบภูมิปัญญาดังกล่าวยังคงมีพลังบังคับใช้กับชุมชนประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนังได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชุมชนประมงชายฝั่งในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานมาช้านานแล้ว ส่งผลให้ชุมชนมีระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นเฉพาะถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิต และสังคมในท้องถิ่นของตนเอง เป็นความรู้ ความสามารถ ในการดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้ของตนอย่างหลากหลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพ และกระบวนการทางสังคม สอดคล้องกับการศึกษาของ อุทัย ปริญาสุทธีรัตน์ (2555) กล่าวถึงยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การจัดการความขัดแย้งเพื่อสร้างความยุติธรรมของชุมชนควนโส จังหวัดสงขลา พบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน มีหลายคู่กรณีทั้งระหว่างชาวบ้านในชุมชนระหว่างคนในและคนนอกชุมชน และระหว่างรัฐกับชุมชน โดยมีความขัดแย้งทั้งในระดับที่แสดงออกและไม่แสดงออก รวมถึงความขัดแย้งที่อยู่ในระดับความคิดโดยที่มาจากความขัดแย้งส่วนใหญ่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรของชุมชนทั้งในมิติการใช้ประโยชน์ที่ดิน การทำประมง และการใช้ทรัพยากรจากป่าเสม็ดซึ่งทุกมิติมีความเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้ชุมชนมีรูปแบบการจัดการความขัดแย้ง ตั้งแต่ใช้การเจรจาไกล่เกลี่ย โดยอาศัยระบบเครือญาติ และผ่านคนกลางซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือและไว้วางใจกัน ส่วนความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและรัฐ ยังคงเป็นความขัดแย้งที่ต้องร่วมกันหาแนวทางผสมผสานความร่วมมือเพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนต่อไป

ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง การใช้อำนาจรัฐผ่านการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่อ่าวปากพนัง รัฐมีขั้นตอนกระบวนการใช้การเจรจา ชักชวน กลุ่มญาติให้กลุ่มทำการประมงที่ผิดกฎหมาย มาร่วมทำการประมงที่ถูกกฎหมาย เพื่อลดความขัดแย้งภายในชุมชนที่มีการใช้เครื่องมือทำการประมงที่ผิดกฎหมาย เมื่อหาข้อยุติไม่ได้รัฐจำเป็นต้องบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวด สอดคล้องกับการศึกษาของชลัท ประเทืองรัตน (2555) กล่าวถึง กระบวนการและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการความขัดแย้งกรณีประตูกันน้ำจิต - น้ำเค็ม แพรกหนามแดง อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ปัจจัยที่ทำให้การจัดการความขัดแย้งด้วยการเจรจาไกล่เกลี่ยประสบความสำเร็จ หรือไม่ประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย 1) คนกลางที่มีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ทักษะในการฟัง การชี้ให้เห็นความสำคัญในการไกล่เกลี่ย ทักษะในการสื่อสารอย่างเป็นระบบ การเอื้ออำนวยช่วยเหลือ คู่กรณีในการแสวงหาผลลัพธ์ที่สนองความต้องการของแต่ละฝ่ายได้อย่างเหมาะสม รวมถึงการมีคุณธรรมจริยธรรม มีบารมีอันจะทำให้คนในชุมชนยอมรับ 2) คู่กรณีพร้อมที่จะให้มีการจัดการ

ความขัดแย้ง ด้วยการเจรจาหรือการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง เมื่อคู่กรณีตระหนักว่า สถานการณ์
สูงเกินไป จำนวนของคู่กรณีที่ไม่มาก และคู่กรณีมีความตั้งใจที่จะใช้อำนาจอย่างสมภาคและ
ยุติธรรม นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการความขัดแย้งได้ 3) ในกรณีที่สมาชิกในบางชุมชนมีความ
เคารพเพื่อพึ่งผู้นำสูงทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ถ้าเกิดข้อพิพาทแล้ว ผู้นำตัดสินใจ
อย่างไรก็มักจะกระทำตามอย่างเคร่งครัด เพราะถ้าไม่ปฏิบัติตามก็อาจจะถูกมาตรการทางสังคม
กดดัน ทำให้ใช้ชีวิตในชุมชนได้อย่างยากลำบาก 4) บริบทสภาพแวดล้อม หมายถึงรวมถึงสถานที่ใน
การเจรจาไกล่เกลี่ย ซึ่งมีส่วนในการทำให้การเจรจาไกล่เกลี่ยประสบความสำเร็จ สถานที่เจรจาต้อง
มีความเป็นกลางไม่ทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เปรียบหรือเสียเปรียบ ต้องไม่มีการกดดันใด ๆ ระหว่าง
การเจรจา เช่น ไม่มีการชุมนุมประท้วงอยู่นอกห้องเจรจา แม้แต่โต๊ะเจรจาก็จำเป็นต้องให้มีลักษณะ
ของความเสมอภาคเท่าเทียมกันที่นิยมใช้ คือ โต๊ะกลม เพื่อมองเห็นหน้ากันทุก ๆ คน สำหรับห้อง
ประชุมควรมีขนาดพอเหมาะและมีพื้นที่ระดับเดียวกันที่ไมใช่ห้องประชุมแบบเวทีที่ฟังบรรยาย

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า ระบบการแก้ปัญหาความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ที่ใช้ระบบ
ภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้ง จะเป็นการนำเอารากเหง้า “ความเข้มแข็งของชุมชน” โดย
ผ่านหลักศรัทธาความเชื่อทางศาสนา การร้อยรัด ผ่านวิถีชีวิตศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ทั้งของ
คนที่มีนิกายศาสนาเดียวกันหรือต่างศาสนา ซึ่งหากใช้มุมมองเชิงบวกย่อมจะเก็บเกี่ยวประโยชน์ไป
ใช้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้มากมาย การหันมาให้ความสำคัญกับชุมชนในการแก้ไขปัญหา
แบบที่เรียกว่า “ระเบิดจากข้างใน” โดยหยิบยกจุดแข็งของชุมชนในพื้นที่มาเป็นปัจจัยเกื้อหนุน
ในการดำเนินการให้ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ กำหนดกฎเกณฑ์
กติกาต่าง ๆ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สมาชิกของสังคมพัฒนา
ขึ้นตามธรรมชาติ มีการดำรงรักษาคุณค่า และมรดกทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี
ระบบเศรษฐกิจอาชีพ ระบบการเมือง การปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่ง
แวดล้อม และเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันชนิดที่ไม่สามารถ
แยกออกจากกันได้ เป็นแบบแผนการดำรงชีวิตของคนในชุมชน หากชุมชนใดสามารถบริหาร
จัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ สมาชิกในชุมชนนั้นก็ดำรงอยู่อย่างสงบสุข ส่งผลถึงความเข้มแข็ง
ของสังคมขนาดใหญ่ ทั้งในระดับตำบล อำเภอจังหวัดและประเทศชาติในลำดับต่อไป

ข้อค้นพบจากการวิจัย

ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งอ่าวปากพนังเป็นผลจากการเปลี่ยน
ผ่านจากประมงยังชีพสู่ประมงเชิงพาณิชย์ภายใต้ทรัพยากรร่วมที่จำกัด ผนวกกับมาตรการจัด
ระเบียบเชิงโครงสร้างของรัฐที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชุมชน ขณะเดียวกัน การจัดการความขัดแย้งผ่าน
“ปากพนังโมเดล” แสดงให้เห็นศักยภาพของการบูรณาการกลไกทางกฎหมายเข้ากับทุนทางสังคม
และภูมิปัญญาชุมชน ในการพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมที่ลดความตึงเครียดและสร้าง
การยอมรับร่วมในระดับพื้นที่

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. มติกฎหมาย

1.1 ในการกำหนดกฎหมายที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตประมงชายฝั่ง ภายใต้การกำหนดจากบนลงล่างเพื่อบังคับใช้กฎหมายในการควบคุมการทำประมงชายฝั่งที่ไม่สอดคล้องและขาดการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตที่แท้จริงกลุ่มประมงชายฝั่ง นำไปสู่ปัญหาข้อบังคับใช้ให้กับเจ้าหน้าที่หลาย ๆ জনนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนประมงชายฝั่งเนื่องจากชุมชนเห็นว่ากฎหมายไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในกรณีที่มีการพระราชกำหนดการประมง พ.ศ.2558 และที่แก้ไขเพิ่มเติม มาตรา 5 กำหนดให้ทะเลชายฝั่ง มีระยะนับจากแนวชายฝั่งทะเลออกไปสามไมล์ทะเล เว้นแต่ในกรณีที่มีความจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการทรัพยากร จึงเป็นการทำการประมงที่ต้องใช้ต้นทุนในการออกจากฝั่งมากขึ้นกว่าเดิมไม่สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติ

1.2 ในการกำหนดกฎหมายมาบังคับใช้ในกลุ่มประมงชายฝั่งเป็นการกำหนดภายใต้เจตนารมณ์ของกฎหมายเพื่อรองรับในเวทีระดับโลกคือ EU กระนั้นขั้นตอนในการบังคับใช้กฎหมายยังขาดมาตรการรองรับทางสังคมที่ได้รับผลกระทบไม่สามารถที่จะเยียวยาได้ โดยเห็นได้จากชาวประมงชายฝั่งที่ทำกินด้วยเครื่องมือที่ใช้มานานแต่ถูกกำหนดให้ผิดกฎหมายในภายหลังจนไม่มีทุนในการเปลี่ยนเครื่องมือให้ถูกกฎหมาย ถึงแม้รัฐเยียวยาจากรัฐส่วนกลางแต่ไม่คุ้มทุนและมีได้ก่อให้เกิดความร่วมมือแต่กลับเป็นความขัดแย้งเสียมากกว่า

1.3 ดังนั้นผู้วิจัยนำเสนอมาตรการรองรับในการบังคับใช้กฎหมายจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีการบังคับแบบขอความร่วมมือแบบค่อยเป็นค่อยไป และรัฐมีการชดเชยให้เกิดความคุ้มค่าและเป็นธรรมเครื่องมือที่ทำการประมงผิดกฎหมาย และสร้างองค์ความรู้ให้กลุ่มประมงชายฝั่งมีจิตสำนึกในการทำประมงชายฝั่งเชิงอนุรักษ์และส่งเสริมคุณค่าทรัพยากรสัตว์น้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างยั่งยืน

2. มิติด้านนโยบายไปปฏิบัติ

2.1 ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมงชายฝั่งในพื้นที่อ่าวปากพนัง จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้การแก้ไขปัญหที่เกิดจากข้างในชุมชนก่อน ในที่นี้หมายถึงเมื่อเกิดข้อขัดแย้งควรใช้กระบวนการ กติกาในชุมชนในการแก้ไขปัญหามากกว่าที่จะใช้อำนาจรัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาก่อนเป็นเรื่องแรก ซึ่งไม่ว่าจะแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืน

2.2 บริบทสภาพแวดล้อม หมายรวมถึงสถานที่ในการเจรจาไกล่เกลี่ย ซึ่งมีส่วนในการทำให้การเจรจาไกล่เกลี่ยประสบความสำเร็จ สถานที่เจรจาต้องมีความเป็นกลาง ไม่ทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เปรียบหรือเสียเปรียบ ต้องไม่มีการกดดันใด ๆ ระหว่างการเจรจา เช่น ไม่มีการชุมนุมประท้วงอยู่นอกห้องเจรจา แม้แต่โต๊ะเจรจาก็จำเป็นต้องให้มีลักษณะของความเสมอภาคเท่าเทียมกันที่นิยมใช้ คือ โต๊ะกลม เพื่อมองเห็นหน้ากันทุก ๆ คน สำหรับห้องประชุมควรมีขนาดพอเหมาะและมีพื้นที่ระดับเดียวกันที่ไม่ใช่ห้องประชุมแบบเวทีฟังบรรยาย ซึ่งเป็นการลดการกดดันที่ชาวบ้าน

ในชุมชนกล้ำสะท้อนความคิดเห็นมาตรการที่ต้องการให้รัฐมีการปรับเปลี่ยนจากการบังคับใช้กฎหมายที่มีความเข้มงวดสู่ปรับกฎหมายสู่การปฏิบัติให้สอดคล้องกับบริบทชุมชน

2.3 การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งภายใต้แนวคิดของออสโตรม 8 ประการ สามารถนำมาเป็นกรอบในการอธิบายในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งประมงชายฝั่งอ่าวปากนครได้ แต่กระนั้นหลักการประการหนึ่งที่ชุมชนประมงชายฝั่งอ่าวปากพนังยังขาดอยู่คือการที่รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิ์ผู้ใช้ทรัพยากรในระดับตำนานหมายถึงว่าอำนาจรัฐไม่ยอมรับอำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางทะเลในพื้นที่อ่าวปากพนัง มีการเรียกร้องให้ลดบทบาทอำนาจรัฐเพิ่มอำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากร แต่ในทางปฏิบัติรัฐให้อำนาจน้อยเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรโดยใช้อำนาจรัฐส่วนกลางในการกำหนดนโยบายเป็นสำคัญ จึงส่งผลกระทบให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนตลอดเวลา

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการใช้ทรัพยากรทางทะเลของชาวประมง ในประเด็นที่เชื่อมโยงอำนาจและความสัมพันธ์ ระหว่างคู่ขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณชายฝั่งและนอกชายฝั่ง
2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบความขัดแย้งของชาวประมง ยังมีมิติอื่น ๆ เช่นการใช้พื้นที่ร่วมกันระหว่างตำบลต่าง ๆ ในละแวกเดียวกัน หรือต่างพื้นที่กันว่ากฎกติกามีการใช้ทรัพยากรหน้าบ้านต่างกันหรือร่วมกันเป็นอย่างไร

บรรณานุกรม

- ขจรศักดิ์ บัวระพันธ์. (2554). **วิจัยเชิงคุณภาพไม่ยากอย่างที่คิด**. นครปฐม: สถาบันนวัตกรรม
การเรียนรู้ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จุมพล นาคะลักษณ์. (2529). **กรมประมงกับการพัฒนาประมง**. ใน ครบรอบ 60 ปี กรมประมง.
กรุงเทพฯ: กรมประมง.
- ชลบุญนาถ. (2555). **แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและ
แนวคิดในประเทศ**. ใน ปกป้อง จันวิทย์ (บ.ก.), ชุดหนังสือการสำรวจองค์ความรู้เพื่อ
การปฏิรูปประเทศไทย (น. 1-96). นนทบุรี: คณะทำงาน เครือข่ายวิชาการเพื่อการ
ปฏิรูป คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป.
- ชลัท ประเทืองรัตน. (2555). “กระบวนการและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการความขัดแย้ง:
กรณีประตูกั้นน้ำจิต-น้ำเค็ม แพรกหนามแดง อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรสงคราม
และกรณีฝาดัดต่อกระเจ็ดตื้อ โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น.” **วารสารมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม** 31(4), 38-52.

- ฐานิดา เหลืองด่านสกุล. (2562). ปัญหาความขัดแย้งและวิธีการจัดการความขัดแย้งของประมงพื้นบ้าน: กรณีศึกษาชุมชนคลองด่าน ตำบลคลองด่าน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ทศพร วงศ์รัตน์. (2528). ทรัพยากรประมงทะเลของไทย. ใน การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทย ในแง่การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ: แผนกธรรมชาติวิทยา สยามสมาคม.
- บุญเลิศ ผาสุก. (2530). การประมงทะเลในน่านน้ำไทย. ใน ผลการสัมมนาว่ามภาครัฐและภาคเอกชน เรื่อง “อนาคตประมงไทย” ระหว่างวันที่ 4-5 มิถุนายน 2530. กรุงเทพฯ: ศูนย์พัฒนาการประมง.
- พัชราภา ต้นตราจัน. (2559). ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรประมง: กรณีศึกษาวิธีการดำรงอยู่กับความขัดแย้งของชาวประมงชายฝั่ง. (ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขารัฐศาสตร์.
- สันต์ บัณฑุกุล. (2511). การประมงอวนลากในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- อัสนีย์ มั่นประสิทธิ์, และ อิสระ ชาลวรชกิจ. (2563). การประมงของประเทศไทยจากอดีตจนถึงห้วงเวลาการออกพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558. ชุดเอกสารเผยแพร่เครื่องมือประมงสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: ฝ่ายฝึกอบรม ศูนย์พัฒนาการประมงแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- อุทัย ปริณญาสุทธีนันท์. (2555). “ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์กับการจัดการความขัดแย้งของชุมชนควนโส.” วารสารวิจัย มสค. สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 10(1), 207-222.
- Engel, D. M. (1978). *Code and Custom in a Thai Provincial Court: The Interaction of Formal and Informal Systems of Justice*. Tucson: University of Arizona Press, for the Association for Asian Studies.
- Khondker, M. J., & Hossain, A. (2005). Enabling conflict resolution for better fisheries management: Experience from the inland fisheries of Bangladesh. Annex 7:3 of the Final Technical Report of project R8294. **WorldFish Center**. Retrieved from <http://www.nrsp.org.uk/database/documents/2380.pdf>
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.